

Pia Haudrup Christensen

Er mere tid med familien løsningen?

Hvad siger børn?

Etnografiske studier i Danmark og England viser, at børn har et kritisk syn på den tid, de tilbringer sammen med deres familie. Artiklen belyser en række kvaliteter, som børn mener er vigtige og diskuterer vanskeligheder, som de oplever, når de skal balancere hensyn til familien, deres egen tid, venner og skole.

I mange år har *tid* været set som en vigtig faktor for børnefamiliers vilkår. Familien i dag er kendetegnet af, at begge forældre har erhvervsarbejde, og børnene tilbringer dagen i forskellige former for dagpasning, skole og fritidsordninger. Det betyder, at mange familier oplever store vanskeligheder med at balancere kravene til såvel et sundt familieliv som et godt arbejdsliv. Hverdagen i nutidens samfund er præget af et hektisk tempo og et intenst tidspres, hvilket har stor indflydelse på menneskers oplevelser af personlig trivsel og velbefindende og på udformningen af de sociale relationer. Forældre udtrykker dette i oplevelsen af daglig stress, og især kvinder udtrykker mangel på tid sammen med deres børn (Bøgh 1990; Christoffersen 1993; Nielsen et al 2001; Nielsen 2000; Galinsky 1999).

Siden 1960'erne har offentlige og politiske debatter i Europa og i Nordamerika – således også i Danmark og England – drejet sig om nødvendigheden af at bedre børnefamiliers vilkår og trivsel i dagligdagen. Sådanne debatter vender gang på gang tilbage til argumenterne omkring begreberne kvantitets- versus kvalitetstid. I debatter og politiske dokumenter fremføres på den ene side de velkendte argumenter for at familien har behov for *mere* tid. Skønt arbejdet sikrer familiens underhold, og at man kan forsørge sig selv, tager arbejdet også vigtig tid væk fra familien (f.eks. Home Office 1998). Mere tid er nødvendigt for at man i familien kan drage fornøden omsorg for hinanden. Forældre må have kortere arbejdstid for, at de kan tilbringe mere tid sammen med deres børn. På den anden side lyder argumenterne, at det vigtigste for børns (og forældres) trivsel og velbefindende er, hvordan tiden anvendes, dvs. indholdet eller kvaliteten af den tid, som forældre tilbringer sammen med deres børn. En lykkelig familie er fa-

milien, hvor børn og forældre tilbringer stunder af "kvalitetstid" sammen. Det bliver også gengivet i billeder af forældre, der er engageret i aktiviteter sammen med deres børn såsom at tegne, læse højt, spille bold eller tage på ture og udflugter. Aktiviteter, der skal tjene til at skabe fælles oplevelser, glæde og samhørighed mellem børnene og deres forældre. Implicit forudsættes det, at hvis familien tilføres *mere* tid, vil det fore til *kvalitetstid* i samværet mellem forældre og børn. I dette idealbillede af den lykkelige familie får forældrene den afgørende rolle. Ved at give børn deres udelte opmærksomhed bliver forældre selv ansvarlige for at etablere den tid, der ses som nødvendig ramme om et harmonisk familieliv.

Sådanne debatter og synsvinkler har hidtil baseret sig på voksnes (forældre, professionelle, politikere) opfattelser af, hvad der er godt for nutidens børn og familie. Det medfører at børns egne perspektiver overses. Denne artikel vil vise, at "kvalitetstid" har en langt bredere betydning for børn end den, der sædvanligvis fremhæves af forældre, lærere, pædagoger, politikere og i medierne. Set fra børns perspektiv er *mere* "kvalitetstid" med forældrene ikke løsningen på de problemer, som børn oplever i nutidens familie.

Kvantitetstid versus kvalitetstid

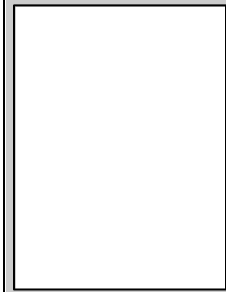
Det er blevet fremhævet, at ændrede betingelser for socialisering, herunder en stigende institutionalisering af barndommen, har ført til, at forældre og børn i dag tilbringer mindre tid sammen end tidligere generationer gjorde (Qvortrup 1995). Det giver et stigende pres på familielivet og en fragmentering af hverdagen, der igen betyder, at forældre ønsker at gå ned i arbejdstid og tilbringe *mere* tid sammen med deres børn. I denne debat dukkede sloganet: "at skabe balance

mellem familie og arbejde“ op. Forældre skulle sætte tid af til børnene for dermed aktivt at imødegå det stadige pres på forældre-barn forholdet i den moderne familie. Sidst i 90'erne afslørede en amerikansk undersøgelse alarmerende, at den nutidige deling mellem arbejds- og familieliv havde forårsaget, at den tidligere indiskutable værdi af familielivet var blevet afløst af værdien af arbejdet. Udsigten til at blive honoreret for en god indsats på arbejdspladsen var blevet så attraktiv, at det kunne få forældre til at vælge at arbejde frem for at lægge energi i familielivet (Hochschild 1997).

En nyere amerikansk undersøgelse har nu sat spørgsmålstegn ved flere af disse antagelser. Galinsky 1999 og hendes forskningsteam sammenlignede data fra to undersøgelser, der var foretaget med 20 års mellemrum og fandt, at mængden af den tid, forældre tilbragte sammen med deres børn, slet ikke var reduceret i den grad, man ellers ofte antager. De konkluderer:

....fordi det er lykkedes for udearbejdende mødre stadig at være lige meget sammen med børnene, fordi fædre nu brugte mere tid sammen med børnene, og fordi antallet af børn i familien var færre end for tyve år siden, ser det nu ud til, at udearbejdende forældre rent faktisk bruger *mere* tid sammen med børnene end for to årtier siden (Galinsky 1999:61).

Selvom begge forældre bruger mere tid end tidligere på både lønnet og ulønnet arbejde, bruger fædre mere tid sammen med børnene. Det er betydningsfuldt, at den yderligere tid, forældre har med deres børn, ikke opstår ved, at forældrene arbejder mindre, men i højere grad, at de har mindre tid til deres egne personlige aktiviteter (Galinsky 1999:61-62).

	<p>Pia Haudrup Christensen Mag. scient. og ph.d. i antropologi. Seniorforsker ved Statens Institut for Folkesundhed. E-mail: phc@si- folkesundhed.dk</p>
---	--

En international undersøgelse, der har sammenlignet dagbøger over tidsforbrug i 20 lande gennem den sidste tredjedel af det tyvende århundrede, har bekræftet resultaterne af Galinsky's forskning og anslår, at det gælder bredt for den industrialiserede del af verden (Gershuny 2000). Selvom jeg her må simplificere resultaterne af denne stor-skala undersøgelse, viser den utvetydigt, at den tid, som forældre dagligt bruger sammen med deres børn, er steget betydeligt (ibid:114-116) med den højeste stigning blandt de bedst uddannede forældre og forældre, der er arbejdsledige:

Gennem den seneste historiske periode (dvs. siden begyndelsen af 1970'erne) er omfanget af den tid, der bruges på omsorg for børn steget for begge køn, 15 minutter for kvinder og 8 minutter for mænd (Gershuny 2000:195).

I disse tidsstudier er "tid, der anvendes på omsorg for børn" brugt som en bred kategori, der dækker fysisk omsorg for mindre børn, den tid der leges sammen med børnene og den tid der bruges til at følge børn til og fra aktiviteter uden for hjemmet. Gershuny (ibid:180) anfører

imidlertid, at denne kategori formentlig er underrepræsenteret i de indsamlede data, idet den anvendte metode ikke kan tage højde for det generelle ansvar og opsyn, forældre har med deres børn samtidig med, at de er optaget af andre aktiviteter. Dagbøgerne over anvendt tid angiver "den primære aktivitet" og kan derfor i nogen grad udelukke forældres almindelige vejledning af og ansvar for børnene. F.eks. vil en moder anføre sin primære aktivitet som "opvask" samtidig med, at hun også er engageret i at hjælpe sit barn med lektier eller sludrer om dagens begivenheder. Gershuny's team er også enige i resultaterne af den amerikanske undersøgelse på et andet punkt, nemlig at den yderligere tid, forældre i dag anvender sammen med deres børn, tages fra den tid, de har til personlig omsorg f.eks. ved at bruge mindre tid på søvn og på fritidsaktiviteter.

Disse resultater peger på vigtigheden af at undersøge betydningen af familietid for børn og deres forældre nærmere. Oplever børn og forældre for eksempel det samme ved den tid, de tilbringer sammen? For, som Galinsky (1999:208) skriver,; "– "kvalitetstid" er blevet et uopnåeligt og endog byrdefuldt mål for forældre". Hun foreslår, at begrebet kvalitetstid erstattes af mere meningsfulde opfattelser af, hvad tid egentlig betyder for børn og deres forældre og fremhæver, at både mængden og indholdet af tiden sammen har betydning, der er altså ikke tale om et enten eller.

Selvom debatten om kvalitetstid versus kvantitetstid har stået på i mindst fire årtier, har børns perspektiver været overset, og den har derfor ofte baseret sig på antagelser frem for viden om, hvad der bedst for børn¹. I denne artikel vil jeg begynde at løfte sløret for børns opfattelser af "kvalitetstid". Jeg vil indlede med at se på, hvad børn forstår ved "familietid" og derefter udforske forskellige kvaliteter af tid, som de tilglæde betydning.

Metode

Artiklen er baseret på et større, flerårigt forskningsarbejde om børns anvendelse og forståelse af tid. Sammen med kolleger blev et første større etnografisk og kvantitativt studie udført med 10-11-årige børn bosiddende i to landsbyer og en provinsby i Nordengland². I et intensivt feltarbejde blev børnene fulgt gennem det sidste år i underskolen og de første måneder af det efterfølgende skoleår. Et senere etnografisk studie blev udført af artiklens forfatter i to lokalområder af København. I dette studie deltog børn i alderen 10-11 år og 14-16 år. Med fokus på, hvordan børn tilbragte tiden hjemme og i skolen, undersøgte vi ikke blot, hvordan børn anvendte deres tid, men også hvilke oplevelser, forståelser og betydninger, der knytter sig til tid for børn. Denne artikel er baseret på data om børns oplevelser og anvendelse af tid sammen med deres familie, der er produceret gennem interviews og samtaler. Når vi skulle tale med børn om deres oplevelse af tid i familien, indledte vi med at give dem et stykke papir, hvor der var indtegnet en cirkel med overskriften "Tid med familie, tid med venner og min egen tid"³. Vi bad børnene om at inddele cirklen i tre dele på en sådan måde, at den billedligt ville vise, hvor meget tid, de mente, de brugte gennem en gængs uge sammen med deres familie, med venner og som egen tid. Det meget konkrete billede, de derved fremstillede af disse tre former for tid, udforskede vi derefter sammen med børnene i samtaler, hvor de detaljeret udbyggede deres grafiske fremstilling gennem historier, eksempler og oplevelser af forskellige daglige situationer og hændelser. En nærmere beskrivelse og diskussion af denne metode med tilhørende materiale er detaljeret gennemgået i Christensen og James 2000b. Både danske og engelske børn inddelte typisk cirklen i tre dele på følgende måde: Tid med familien optog

halvdelen (i enkelte tilfælde lidt mindre) af cirklen. Derefter blev den anden halvdel opdelt i to dele af børnene, hvor tiden sammen med venner blev tildelt den største del og egen tid den mindste del.

Seks værdier eller kvaliteter ved familietid blev identificeret af børn gennem interviews og samtaler. De viser, at børns tid sammen med familien ikke kan ses isoleret fra børns "egen tid", og fra den tid, de anvender sammen med kammerater og i skolen. Artiklen konkluderer, at den hidtidige diskussion om kvalitets-tid vs. kvantitetstid må erstattes af en mere nuanceret forståelse af familietid, der inkluderer en erkendelse af de aspekter af tid, som har betydning for børn. I artiklen viser jeg, at familietid må ses i sammenhæng med børns livsforløb og som lokaliseret i hverdagslivets processer, der involverer barn, familie, arbejde og skole. Der bliver ikke foretaget en komparativ analyse af børns anvendelse af tid i bestemte lokalområder i England henholdsvis Danmark eller mellem engelske og danske børn. I min diskussion af materialet vil jeg fremhæve særlige forskelle og ligheder.

Børn og familietid

Det meste af artiklen baserer sig på data produceret gennem etnografiske studier i Nordengland, der involverede 70 børn. Først vil jeg give en illustration af, hvad værdien af familietid var for børn gennem det engelske survey materiale, omfattende 489 børn (255 piger og 234 drenge) i det første skoleår (7. års trin) på de to secondary skoler, der deltog i studiet.

Da vi gennemgik vore data, viste det sig umiddelbart, at størstedelen af børnene var enige om, at de bedst "kunne lide at tilbringe tid sammen med familien". Dette var mest udtalt for børn i landområdet: 61,4% for piger, 61,8% for drenge i byen, og i landområdet gjaldt det 73,9%

af pigerne og 68,4% af drengene.

Det så altså ud til, at undersøgelsen bekræftede de tidligere beskrevne familie ideologier: De fleste børn satte mest pris på den tid, de kunne tilbringe sammen med deres familie, mere end den tid, de var sammen med deres venner eller tilbragte for sig selv. Ydermere angav en tredjedel af alle børn, at de anså forældres arbejdstid som en begrænsning for den tid, de tilbragte sammen som familie. De følgende uddrag af, hvad børnene sagde, illustrerer, hvorledes forældrenes arbejde blev set som at tage tid fra samværet i familien:

Når far arbejder med høsten, tager vi ikke så meget ud sammen (dreng 11 år).

Mor har bestemte tider, hun arbejder, så vi kan finde ud af, hvornår vi kan lave noget, men far bliver tit kaldt ud, uden han ved det i forvejen (pige 11år).

Min far han var henne i den der klub i går, så da kunne vi ikke være sammen, og i dag skulle han op klokken 6, fordi han skulle til møde, og bagefter skal han tilbage til arbejde, så jeg ser ham ikke før i aften. Jeg har ikke set ham siden i går morges, og da var det kun i et kvarter (pige 11 år).

Det første indtryk er, at disse data bekræfter, at de arbejdende familier har brug for "mere tid". Men spørgsmålet er, om mere tid nødvendigvis vil føre til mere "kvalitetstid" for børn? En nærmere udforskning af børnenes oplevelser og de betydninger, som de tillagde tid med familien viste, at værdien af familietid afveg en hel del fra de konventionelle definitioner af "kvalitetstid".

I min analyse af de etnografiske inter-

views har jeg identificeret seks kvaliteter ved tiden i familien, som børn især værdsatte. Disse seks kvaliteter er:

- a) Kvaliteten af hverdagens almindelige daglige rutiner
- b) Kvaliteten af familietid som hygge
- c) Kvaliteten af "én, der altid er der for dig"
- d) Kvaliteten af at kunne bestemme over sin egen tid
- e) Kvaliteten af at have tid i fred og ro
- f) Kvaliteten af at være i stand til at planlægge sin egen tid.

For at forstå børns perspektiv er det imidlertid vigtigt at medtage den bredere kontekst. Dette inkluderer blandt andet børns tid i skolen og tiden sammen med venner. I denne artikel er det af pladshensyn ikke muligt at gå nærmere ind i en diskussion af disse aspekter, men de vil være synlige i den udstrækning, de berører familietiden.

Kvaliteten: almindelige og daglige rutiner.

Børnene beskrev deres tid hjemme gennem hverdagens familierutiner, huslige pligter og deres forældres arbejdsmonstre. For at illustrere børns deltagelse i hjemmets huslige arbejde viste survey data fra de engelske børn, at de havde flere faste jobs, som inkluderede at lave te og kaffe, dække bord, tage ud af bordet, vaskes op, støvsuge, løbe ærinder og gå tur med hunden. De skulle også rydde op på deres egne værelser. Børn på landet havde flere huslige pligter end børn, der boede i byen. Piger havde gennemsnitligt flere jobs i hjemmet end drenge, idet de ofte var pålagt en eller anden form for husligt arbejde, når de var hjemme i skolens frokostpause. Derimod var det drenge, der oftere hjalp til med arbejdet på

familiens gård eller forretning efter endt skoledag.

I samtaler med børn om den tid, de anvendte sammen med familien, fandt børn det ofte svært i begyndelsen at udtrykke præcist, hvad familietid egentlig er. De skelnede klart mellem kendte familieaktiviteter – såsom at gå sammen til fodboldkamp, på indkøb, i svømmehal, på besøg hos bedsteforældre, til fødselsdage og andre familiebegivenheder – og mere implicit det "at være sammen", engageret i dagligdagens almindelige gøremål. I en samtale henledte Rebecca, en af pigerne der deltog i studiet, vores opmærksomhed på denne skelnen, som andre børn ofte udtrykte mere indirekte. Hun sagde: „Sommetider laver jeg ting *med* min familie, vi laver ikke rigtigt noget *som* familie“.

Denne skelnen var også illustreret i Caroline's oplevelse af den indflydelse, som faderens arbejdstider havde på deres familietid. Hun sagde:

Jeg ser ikke *rigtigt* min far, for han kommer ret sent hjem. I weekenden kan han bedst lide at sidde og arbejde med skemaer og planer og alt sådan noget, så vi kan ikke rigtigt tale med ham. Men sommetider, som når vi tager hen og ser min bror spille fodbold, så er vi *som* en familie – eller når vi går ud for at spise eller går i biografen.

Som helhed værdsatte børn mest den daglige hverdag i familien, den tid der blot bestod af sædvanlige rutiner uden særlige begivenheder. At være i sin familie og deltage i den almindelige dagligdag sammen, dét er familietid. For eksempel således som Jimmy udtrykte det:

Spise mad, det er familietid, og gå ud at svømme sammen med min

familie, og tage hen og besøge mormor. Og alt sådan noget, øhh... jeg ved ikke rigtigt, hvad jeg skal sige. Jeg kan lide at spise sammen med dem og se TV, sommetider at lege et eller andet, som kryds og tværs spil eller matador.

Familietid er måske at sidde i stuen og se fjernsyn og så se, hvad hunden gør, når dorklokken ringer i "Coronation Street". Ja, det synes jeg er familietid. Aftensmad er ikke rigtigt familietid, for min far kommer senere hjem, og så skal han varme sin mad i mikroovnen.

I Jimmy's udsagn er familietid knyttet til de rutiner, der er omkring måltider og at se fjernsyn sammen. Disse daglige rutiner bringer børn sammen med deres forældre og søskende, og derfor udgør familiens "måltider" og "at se fjernsyn" sammenlignelige eksempler på, hvordan familietid skabes i hjemmet. Hanna beskrev familietid således:

Hele familien (tilbringer tid sammen). Når jeg en eller anden aften ikke har lektier for... og når jeg sidder sammen med min bror og min søster, og min mor kommer ind, og så min far kommer ind, og vi alle sammen begynder at se fjernsyn.

Mange børn beskrev familiesamvær som det at dele sofaen, mens man sammen ser TV. Det skal tilføjes, at børn ikke så vigtigheden af denne tid sammen og kvaliteten heraf forringet af, at det kunne indebære uenigheder, og endda gentagne konflikter om, hvilket program eller hvilken kanal familien skulle se⁴.

Både engelske og danske børn så aftensmåltidet som centralt. I flere familier var det faktisk det eneste tidspunkt i løbet af den almindelige hverdag, hvor fa-

milien tilbragte tid sammen. Kun enkelte børn karakteriserede også morgenmaden som familietid. For børn var de tidlige aftentimer ensbetydende med tiden, hvor forældre kommer hjem fra arbejde, og tiden sammen med kammerater og venner må afbrydes. Børnene kom ind og spiste og havde tid sammen med deres familie. Børn beskrev tiden efter skole som en gåen ind og ud af huset, struktureret af tidspunkterne for måltiderne: „Jeg kommer ind klokken halv seks til aftensmad, og bagefter går jeg så ud igen“ (Christensen et al 2000). Aftens-måltidet er en overgang mellem leg/arbejde og familie/hjem, og symboliserer overgangen mellem de enkelte familiemedlemmers tid og familiens fælles tid og liv sammen. Efter at forældre og børn havde tilbragt deres tid hver for sig på arbejde, i skole eller med andre aktiviteter, bragte måltiderne børn og forældre sammen som enhed. Efter måltidet ville forældre og børn igen spredes for at engagere sig i deres egne aktiviteter. Caroline fortalte:

Som familie spiser vi sammen, går hen for at se min bror spille fodbold eller laver noget husarbejde, så laver jeg og min bror lektier, min far arbejder, og min mor sidder ved computeren.

Det er det tidlige mønster, der formes af de enkelte familiemedlemmers "kommen og gåen" ind og ud af hjemmet, det fysiske rum, som boligen udgør, at børn træder ind og ud af familietiden (Christensen et al. 2000). Børn fremhævede, at det var vigtigt for dem at opleve, at de selv havde indflydelse på nogle af de grænser, der var tidsbestemte af forældre. For eksempel "at få lov til at gå ud", "skulle ind og spise aftensmad", "sengetid" og "holde op med at lege". Som jeg vil vise senere, gjorde de dette ved at forhandle rammerne for deres egen tid med foræl-

drene. Børn, som oplevede, at de havde succes med at få indflydelse på deres egen tid, udtrykte en oplevelse af voksende selvstændighed. Samtidig var det gennem sådanne forhandlinger mellem forældre og børn og i forældres generelle håndtering af børns tid, at opfattelsen og "kvaliteten" af familietid blev defineret.

Kvaliteten af familietid som hygge

I det danske studie var det et helt gennemgående træk, at hygge var en værdi knyttet til tid. Hygge var et tema, der dukkede op, både når børn beskrev tid sammen med deres familie, deres kammerater og deres egen tid. Hygge var udtrykt som socialitet. Som illustreret i et interview med Jan på 10 år:

Vi hygger os hjemme hos os. F.eks. så om fredagen, så ser vi et eller andet i fjernsynet, og vi får et eller andet lækkert at spise, popcorn og slik som regel.

Eller som Betina og Heidi, der i munden på hinanden, fortalte om de eftermiddage, som de tilbragte sammen:

Betina og Heidi: Vi hygger os!

Pia: Hvad laver I når I hygger jer?

Betina: Vi hygger os bare!

Pia: Jamen hvad vil det sige "når I hygger jer"?

Betina og Heidi (i munden på hinanden): Vi hører musik og sminker hinanden, og så snakker vi (de ler begge)

Heidi (tilføjer): .. og danser måske.

Men børn fremhævede også "hygge" som en kvalitet ved ens egen personlige tid. Karoline beskrev for eksempel sin "egen tid" på denne måde:

Så, hygger jeg mig! Jeg tegner og

hører musik eller rydder op på mit værelse.

Hygge fremstår som en kulturel ressource, en særlig kulturel kapital, som de danske børn trækker på i forståelsen og skabelsen af sociale relationer og som en kvalitet, de værdsætter ved tiden.

I forhold til familietid, som den blev beskrevet via materialet ovenfor, er det vigtigt at erkende, at der netop her er en forskel på, om børn knytter deres oplevelser henholdsvis til tiden eller til deres sociale relationer. Dette viste sig som en markant forskel i det engelske og det danske materiale. Når børn i de engelske studier beklagede kvaliteten af ikke at være sammen "vi laver ikke noget sammen som familie", så knyttede denne oplevelse sig tæt til forståelsen af deres familie og dens konstitution. Børns hjertesuk gjaldt således "sådan er min familie" eller til forholdet mellem dem selv og deres forældre, og hvordan dette bånd ændrede sig. Når tiden sammen i familien manglede værdi, så fik man som barn i næsten bogstaveligste forstand "ondt i sin familie". Børn i det danske studie derimod udtrykte sådanne oplevelser som "vi har ikke tid til at hygge os": Deres oplevelse blev knyttet til en manglende værdi ved tiden eller det at have "ondt i tiden".

Kvaliteten af familietid som "én, der altid er der for dig"

Et tredje vigtigt aspekt af familietid er oplevelsen af, at der er "én, der altid er der for dig". Dette aspekt dukkede op i samtaler, jeg havde med børn om kvaliteten af venskaber, og om hvad man forstår ved "en god ven" og "en god forælder". For både piger og drenge var det vigtigt, udover at danne venskaber med andre børn, at de havde oplevelsen af, at deres mor eller far var "én, der er der for én"⁵. Med børnenes egne ord drejede det sig om: én man kunne snakke med, én der kunne hjælpe, én der

gør ting for dig, én der forsvare dig, én der bekymrer sig om dig og er interesseret i, hvordan du har det, én man kan stole på, og én som kan lide dig, uanset hvad der sker. Børnene beskrev betydningen af det stabile og vedvarende forhold, som det kommer til udtryk i hverdagen.

Der er mindst to vigtige aspekter i dette. Det ene er, at forælderen "altid" er til disposition, det andet er, at forælderen vil støtte og beskytte dig til hver en tid. Som et vigtigt resultat i studiet af børns perspektiver kan denne tidskvalitet ses som det stærkeste argument imod kvalitetstid, som en tid, der kan plottes ind på et bestemt planlagt tidspunkt i forældres kalender "På lørdag – skal vi bruge tid sammen med børnene". Det var et gennemgående træk, at børn både i det danske og i det engelske studie svarede et klart "Nej!" til spørgsmålet om de ville have mere tid sammen med deres forældre, hvis de selv kunne bestemme (i overensstemmelse med Galinskys forskningsresultater blandt amerikanske børn). For børnene var det langt vigtigere at opleve, at ens forældre var der, når de behøvede dem. De tre følgende uddrag fra samtaler med nogle piger, der deltog i undersøgelsen, illustrerer, hvordan børn udtrykte denne kvalitet ved tid:

Jeg tror, familietid for mig er, når jeg kan sidde sammen med min mor og fortælle hende om alt muligt. I går var der forældreaften (på skolen), så i aften taler jeg om det og ser så, hvad lærerne sagde. (Hanna).

Mor, for hun gør altid ting for mig, og vi kan snakke om alting... og (med) min storesøster, også hende, for da jeg var lille, skulle min mor altid på arbejde, og det skulle min far også. Hun kunne godt lide at skifte min ble og lave mad til mig,

og putte mig i seng. Så jeg kan også fortælle hende alt, og hun kan lide at gøre ting for mig. (Rachel).

I dag tror jeg, at jeg fortæller min mor, hvordan jeg har haft det i dag, og hun vil fortælle, hvordan hendes dag har været. Så skal min bror og jeg se TV, så skal vi spise, og så snakker jeg med far, mens han arbejder... Ligesom at min mor fortæller alt muligt sladder og sådan noget til mig. Alt muligt, som hun synes jeg skal vide. Min far leger lidt med mig og Chris, og vi lader som om vi slås, men vi er aldrig sådan rigtigt sammen med far! (Caroline).

I mine samtaler med Caroline slog hendes stærke oplevelse af familiesamhørighed mig. Det var tydeligt, at hun havde et meget tæt forhold til sin mor. Moderen påtog sig ved mange lejligheder at være bindeled mellem Caroline og hendes far, der ofte havde meget travlt på sit arbejde og derfor ikke var hjemme. For eksempel efter forældrekonsultationen på skolen, hvor begge forældre deltog, var det moderen, der næste dag fortalte Caroline, at faderen var meget stolt af hendes arbejde i skolen, idet faderen på dette tidspunkt var bortrejst. Imidlertid udtrykte Caroline ikke et mindre nært forhold til sin far på trods af, at hun klart udtrykte, at hun selv og hendes lillebror egentlig ikke så meget til ham.

Hvordan er det da muligt for hende (og måske andre børn i Caroline's situation), at vedligeholde en så stærk oplevelse af familiesamhørighed, når det tillige var iøjnefaldende, at familien tilbragte det meste af tiden med arbejde og daglige aktiviteter hver for sig? Caroline havde sin egen forklaring, da jeg spurgte hende direkte:

Pia: Men hvad er det der gør, at det er en familie?

Caroline: Fordi vi er der alle sammen, selv om vi ikke laver det samme, så er vi alle sammen i huset.

På denne måde videregav Caroline hendes oplevelse af, at der i hendes familie altid var nogen for hende, når hun havde brug for det.

I børns beskrivelser fremgik det også, hvordan de oplevede, at de sociale bånd med familien blev påvirket af tiden, der gik. Flere børn forbandt mængden af tid, som de brugte sammen med søskende og forældre med deres egen alder og livsforløb. I de engelske data udtrykte børn, der havde oplevet, at en ældre søster eller bror flyttede hjemmefra, et stort tab i hverdagen. De oplevede, at de ikke længere havde én at snakke med, og betro sig til i dagligdagen, en der drillede en, men som også bekymrede sig om en. Den 11-årige savnede den søskende, der var flyttet hjemmefra for eksempel for at gennemføre en uddannelse, og som den yngste i familien måtte de nu forlade sig på lejlighedsvis telefonsamtaler.

For børn var ændringer, de observerede i familiens daglige rutiner i løbet af deres opvækst og personlige livsforløb, også forbundet med ændringer af de sociale relationer mellem forældre og børn. For eksempel illustreret i Caroline's beskrivelse:

Jeg tror, det skiftede, da vi startede med at gå i skole, for tidligere plejede jeg at gå til legegrupper og sådan noget sammen med min mor, men nu savner jeg morgenerne og eftermiddagene sammen med mor – og min fars job er blevet endnu højere, så han arbejder flere timer!“

Caroline's udsagn afslører, hvordan hun oplever, at strukturelle ændringer ændrer familiens fælles tid. For det første da hun begynder i skole og ikke længere kan deltage i legegrupper sammen med sin mor. For det andet indebærer faderens avancement, at han har en længere arbejdstid og dermed mindre tid sammen med familien.

I en samtale beskrev Billy levende, hvordan han havde oplevet ændringer i samværet med sine forældre gennem sin opvækst. Han så disse ændringer begrundet dels ved den måde, hvorpå forældrene i dag anvendte deres tid, dels ved at han selv med årene havde mistet småbarnets charme (se også Christensen 2000):

Billy: De har deres arbejde og alt muligt, så de har ikke tid til at hjælpe mig eller noget. Det er ligesom, at man skal kunne flere ting selv, og man kan gå ud og købe ind sammen med dem, men de leger ikke rigtigt med én. Sommetider, hvis du er på computeren eller sådan noget, så vil far gerne spille sammen med dig – men ikke nu.

Pia: Arbejdede dine forældre ikke, da du var lille?

Billy: Joh, men dengang da jeg var lille, så når de kom hjem fra arbejde, så sagde de: Hej du! (Billy ændrer sin stemme for at imitere en forælders indsmigrende og glade tone) – sådan. Men det gør de ikke mere, nu siger de bare: Nå, hej, havde du en god dag i skolen? (Billy taler nu med en tonløs, uinteresseret stemme). Tidligere så ville de sige: Hej, hvad skal vi lave, skal vi lege et eller andet? (Igen anlægger han en glad optimistisk stemme).

Det Billy opfatter som forældrenes voksende "lige glæde", ændrer deres daglige rutiner. For 11-årige Billy er det tidligere tætte forhold til forældrene, som han oplevede, da han var lille, blevet erstattet af en mere trivial hverdag med en voksende individualisering inden for familien.

Kvaliteten af at kunne bestemme over sin egen tid

Et gennemgående træk i vore studier var, at det er vigtigt for børn at opleve, at de har indflydelse på, hvordan de anvender deres tid både hjemme og i skolen (Christensen og James 2001). I hjemmet er det traditionelt en del af forældres omsorg for og opdragelse af deres børn, at de suverænt kan planlægge de hjemlige husholdningspligter og uddelegere opgaver. Inden for hjemmets fire vægge – ved middagsbordet, i køkkenet, i soveværelset, i dagligstuen, i sofaen – oplever børn de grænser, der er mellem egen tid og rum og familiens tid og rum (Sibley 1995; Christensen et al. 2000). Vore data viste, at børnene opfattede sig selv som proaktive i at udføre forskellige opgaver, og at de så sig selv som vigtige aktører i familien med en selvstændig andel i at skabe familietid og med interesse for, hvordan tiden sammen bruges. Dette var også eksemplificeret i børns beretninger om de stadige forhandlinger, de havde i hverdagen med deres forældre om forholdet mellem "familietid" og deres egen tid. Fra børns synspunkt var det indlysende, at de netop gennem komplekse forhandlinger med deres forældre kunne udøve indflydelse på, hvordan tiden bruges. I mange familier betragtes det som et privilegium selv at kunne bestemme, hvordan man vil anvende sin tid, og – måske netop derfor – benytter forældre restriktioner af børns selvbestemmelse over tid som et led i kontrol eller straf. Forhandlinger om tid og rum i hjemmet

bliver dermed tæt knyttet til den spændingsfyldte balance mellem på den ene side børns selvstændighed og på den anden side ønsket om at skabe fællesskab og samhørighed i familien. I hverdagen er familiemedlemmer ofte aktivt engagerede i at håndtere netop denne balance. Set i lyset heraf kan kravet til forældre om at tilbringe mere "kvalitetstid" sammen med deres børn forekomme problematisk, hvis idealet om "kvalitetstid" kommer til at stride mod børns behov for både at være sammen med og foruden deres familie. Jeg har tidligere argumenteret for, at konventionelle idealer forbundet med "kvalitetstid" ikke tager hensyn til børns perspektiver. I lyset af ovenstående kan betydningen af familietid fra børns synsvinkel forstås som bestående af både den tid, de tilbringer sammen med deres familie og deres egen tid (Christensen et al. 2000).

Kvaliteten af at kunne tilbringe tid i fred og ro.

For børn var den tid, de kunne tilbringe på egen hånd, vigtig for at kunne opleve at have fred og ro og for selv at bestemme, hvordan tiden skulle bruges. Men børns udsagn viste også, at det kunne være endda særdeles vanskeligt at skabe sig denne form for tid. Som Simon i det engelske studie, der tørt bemærkede: "Det eneste tidspunkt, hvor der er fred og ro i vores hus er, når vi er trætte".

For mange børn er hverdagen travl, og den tid de har til sig selv er ofte under pres fra pligter, planer og aftaler, som de oplever, at de kun har ringe indflydelse på. Jeg vil først illustrere, hvordan dette problem blev beskrevet af børn, der deltog i det engelske studie. Caroline illustrerede det problem, som mange børn delte på denne måde:

Jeg ville gerne have mere tid til mig selv, men det kan jeg ikke rig-

tigt. For om mandagen eller om torsdagen skal vi over til en af mors venner. Og så kan man ikke rigtigt lave lektier, for de har en lille dreng, som altid vil have jeg skal lege med ham, og så er klokken blevet halv seks og mor kommer hjem. Så ser jeg "Naboer" eller sådan noget. Og så skal jeg lave lektier i en times tid og bagefter sætter jeg mig og snakker med min far og ser måske lidt TV. Så jeg ville gerne læse eller spille et eller andet spil, eller tegne, men det kan jeg ikke rigtigt, for hele min dag er fyldt op.

Et andet eksempel var Hanna, der sagde:

Den eneste tid, jeg har for mig selv, er når jeg laver lektier, og når jeg læser... Så har jeg fred og ro, for så har man ikke min lillesøster rendende hele tiden, der slår og sådan noget.

Emma beskrev, hvordan den tid hun tilbragte alene, opfyldte hendes behov for selv at kunne bestemme, hvordan hun brugte sin tid. Emma fortalte:

Mit det bedste jeg laver alene er, når jeg leger med mine kaniner. Jeg lægger også make-up på. Tro det eller ej, for jeg ser ikke ud som sådan en (hun ler højt). Det kan jeg lide at lave alene. Det er fredeligt og roligt, og du kan gøre, som du har lyst til.

I det danske materiale beskrev børn et stærkt ønske om, at familien havde mindre travlt. Mange børn udtrykte med beklagelse: "Vi har altid travlt" og flere sagde at de følte sig "stressede" i hverdagen. For børn var denne oplevelse f.eks. knyttet til morgener, hvor deres forældre

konstant skyndte på dem for at de kunne komme henholdsvis på arbejde og i skole. Det var også morgener, hvor de oplevede, at de selv stod færdige og ventede, mens den vante daglige uoverensstemmelse mellem en forælder og yngre søskende udspillede sig. Eva sagde:

Det er jo irriterende hver morgen, så bliver min mor sur og stresset, og hun skændes med min lillebror. Så skrider han og huler, og så råber min mor, at vi skal skynde os. Jeg er færdig. Jeg står faktisk bare og venter, fordi vi følges (ad).

Når jeg spurgte børn om, hvornår de havde tid til at slappe af eller tid alene til for eksempel at tænke, var det hyppigst forekommende svar "når jeg ligger i min seng om aftenen" eller "lige inden jeg sover". Jonas havde imidlertid fundet sin egen tid om eftermiddagen, når han gik tur med familiens hund:

Det er når jeg går tur med Vaps. Den går og snuser til alting. Vi går den samme tur hver dag. Den snuser, og det kan nogen gange godt tage lang tid, men jeg er ligeglad, for så går jeg og tænker, f.eks. hvis der er sket noget ovre i skolen eller sådan.

Kvaliteten af at kunne planlægge sin egen tid

Værdien at kunne tilbringe tid i fred og ro i familien var for børnene tæt forbundet med det at kunne planlægge sin egen tid. Vores data gav imidlertid et ret nedslående billede af børns mulighed for at have indflydelse på deres tid i dagligdagen. Børns daglige tid var ofte underlagt familiens hverdagsrutiner, huslige pligter og forældres arbejdsmonter. Særligt i de to engelske landsbyer var børn afhængige af, at deres forældre, oftest

moderen, kunne kore dem til og fra aktiviteter efter skoletid, eller når de ville besøge kammerater. Det betød, at de havde en meget begrænset mulighed for at have et uafhængigt socialt liv. Børn i byområderne havde bedre mulighed for at vælge, hvordan de ville tilrettelægge deres egen tid, fordi de boede i nærheden af deres venner, og de forudså at efterhånden som de blev ældre ville de selv kunne benytte de offentlige transportmidler.

For mange af de engelske børn var tiden til "lektier" tid, de kunne tilbringe alene på egen hånd. Men lektier repræsenterede for mange af børnene også en ny udfordring for de børn, der deltog i vores studie. I underskolen havde de ikke været vant til at have regelmæssige lektier. Da de så begyndte på secondary skole, oplevede de fleste børn store vanskeligheder med, at de nu skulle vænne sig til at planlægge deres egen tid. De skulle organisere deres tid, så lektier passede ind med andre aktiviteter igennem ugen, og således at der blev afsat den nødvendige tid til hvert fag. For nogle enkelte børn var det særligt svært at finde uforstyrret tid og rum til at lave lektier derhjemme. De oplevede konstant problemer med små søskende, der legede i samme værelse som de arbejdede, eller de havde ikke et bord at sidde ved. Det var først efter et stykke tid i secondary skolen, at disse børn fandt ud af, at de kunne bruge skolebiblioteket i frikvartererne eller efter skoletid til at lave deres hjemmearbejde i fred og ro.

Caroline videregav et sjældent eksempel på, hvordan hendes familie organiserede deres tid med gensidig anerkendelse og respekt. Caroline fortalte:

Når nogle af os sidder og laver noget, så går vi ikke hen og forstyrrer, så venter vi til de kommer ned og er færdige.

Men dette var en undtagelse. De fleste børn i det engelske studie oplevede, at tid til lektierne skulle passes ind efter krav fra andre familiemedlemmer i hjemmet (ofte fra deres mor eller søskende). For nogle få kunne dette opleves som næsten umuligt. Dette illustreres i det følgende uddrag fra en diskussion om lektier mellem tre piger i den ene landsbyskole. Efter at have lyttet til de to andre piger (den ene pige var Caroline), udbrod Hanna pludselig:

Jamen *hun* har sit eget værelse. Og *hun* har sit eget værelse (hun peger med fingeren på hver af de andre to). Det har jeg ikke! Jeg har en lillesøster, der forpeter det hele når jeg skal lave lektier, jeg har en bror der forpeter det hele når jeg skal lave lektier. Min mor råber ad mig hele tiden, og alt sådan noget. Som for eksempel: *Hanna kom så ned til aftensmad* (hun imiterer moderens kommanderende stemme). *Mor, jeg er ved at lave lektier!* (Hanna bruger nu en tryglende stemme, imiterende sit sædvanlige gensvar). *Jeg er ligeglad!* siger min mor (igen med moderens bestemte stemme). Jeg siger: *Mor altså, jeg er ved at lave mine lektier* (nu i en fast tone, Hanna illustrerer hvordan hun forsøger at forsvare sin tid til at lave lektier). Så svarer mor: *Jeg er fuldstændig ligeglad, du kommer ned til aftensmad, og det er nu!*

Forhandlingerne om tid og rum til at kunne læse hjemme i fred og ro betød, at nogle børn lagde omhyggelige strategier for, hvordan de kunne undgå afbrydelser fra søskende og forældre. Nogle børn måtte endda bruge så meget energi på at skabe tid til dem selv til at lave lektier, at de efterhånden helt holdt op med at inte-

ressere sig for at planlægge deres egen tid. Der er ingen tvivl om, at hvis børn ikke erfarer, at de selv kan foretage selvstændige beslutninger om, hvordan deres daglige tid hjemme og i skolen organiseres, så vil de senere i deres opvækst mangle vigtige færdigheder i almindelig planlægning af deres tid (Christensen & James 2001). Det skal understreges, at børnene selv betragtede sådanne færdigheder som nødvendige, f.eks. når de talte om, hvordan de på et ældre klassetrin skulle have lektier til at passe ind i endnu mere komplekse aftaler med venner, familie, fritidsjobs og andre aktiviteter.

Konklusion

Som resultat af detaljeret empirisk forskning af børns anvendelse og forståelse af tid bliver flere af de antagelser, der ligger til grund for den almindeligt udbredte opfattelse af kvalitetstid, draget i tvivl. Det gælder for eksempel, hvorvidt børn og forældre tilbringer mindre tid sammen end tidligere. I denne artikel har jeg argumenteret for, at spørgsmålet om kvalitetstid versus kvantitetstid må erstattes af mere fyldige og detaljerede forståelser, der inkluderer de kvaliteter af familietid, der betyder noget for børn. Set fra børns synspunkt, løses nutidens familieproblemer ikke ved at skabe "mere tid" eller "kvalitetstid". De kvaliteter, som børn tillægger betydning ved tiden sammen med familien, må forstås i sammenhæng med de processer, der udgøres af livet i familie, skole og arbejde i hverdagen. Børns tid sammen med familien kan således heller ikke betragtes uafhængigt af den tid, de tilbringer sammen med venner, i skolen eller på egen hånd.

Det er vigtigt for børn, at de oplever, at de har indflydelse på deres egen tid. Det betyder også, at børn må sikres bedre muligheder for at kunne udvikle færdigheder i at planlægge og administrere deres egen tid. Endelig er det vigtigt at be-

trætte disse spørgsmål i relation til, hvordan børns værdier og syn på familie tid udvikler og forandrer sig gennem deres opvækst.

Noter

1. I nærværende forskning er børn informanter og dermed er deres opfattelser og forståelser af tid i familien mit fokus. For de metodologiske implikationer af at inddrage børns perspektiver i forskning, se især Christensen og James 2000a, og for de særlige etiske problemstillinger, der knytter sig til nyere samfundsvidenskabelig forskning med børn, se især Alderson 1995. I artiklen viser jeg, hvorledes børns perspektiv er nødvendigt for at opnå en bredere viden og forståelse af den tid som familien i dag tilbringer sammen. At få indsigt i børns oplevelser og ønsker kan imidlertid ikke entydigt besvare det større underliggende spørgsmål "hvad er godt for nutidens børn". Dette spørgsmål handler om værdier og fakta, politik og meninger og et samlet svar på denne kompleksitet kan ikke opnås alene gennem forskning. Det nærværende studie giver imidlertid (sammen med et nyligt afsluttet amerikansk studie om børns tid) et vægtigt bud på, hvordan hensynet til børns perspektiver, interesser og behov bør inddrages, for at den tid familier tilbringer sammen er af værdi for børn, og for at deres problemer i familiens hverdag kan blive tilgodeset. I artiklen sammenholdes resultater fra egne studier med danske og engelske børn. Det viste sig, at skont der også var forskelle mellem børn og i forhold til deres forskellige sociale, kulturelle og materielle sammenhænge, så var der også mange ligheder i de aspekter som de engelske og de danske børn tillagde betydning i tiden sammen med deres familie, venner og egen tid. Jeg foreslår, at denne sammenhæng i materialet bedst forstås som udtryk for den tilsvarende position, som børn indtager i forhold til deres forældre, andre voksne og i samfundet i Europa (og Nordamerika). Det betyder ikke, at der ikke også er forskelle imellem børn i forhold til køn, alder, etnicitet og social klasse.

2. Studiet i England blev udført sammen med Allison James og Chris Jenks. "The Changing Time" projekt var finansieret af midler fra ESRC som del af forskningspro-

grammet "Children 5-16: Growing into the 21st Century". De danske data blev produceret i studiet "Børn og tid", som jeg udførte med midler fra forskningsrådernes program "Børns livsvilkår og velfærd". Jeg vil gerne takke begge fonde for således at sikre det økonomiske grundlag for denne forskning. En varm tak til de børn og unge som deltog i projekterne i København og i Nordengland og således har bidraget med uvurderlig viden og indsigt.

3. I denne artikel benyttes det overordnede begreb "familietid" til at beskrive den tid børn anvender sammen med deres familie og de forskellige betydninger af denne tid. I samtaler med børn benyttede vi variationer over vendingen "den tid, du bruger sammen med din familie, (dine forældre og søskende)". Kategorien "egen tid" blev bestemt i forbindelse med et mindre pilotstudie udført i DK og UK, hvor vi afprøvede og udviklede de forskellige grafiske redskaber, vi benyttede i arbejdet med børn om tid (se også Christensen og James 2000b). I pilotstudiet henledte en engelsk dreng vores opmærksomhed på problemet i kategorien "tid alene" (vores daværende formulering) og foreslog, at vi i stedet sagde "egen tid". Han forklarede, at den førstnævnte formulering angiver en "trist person, som ingen venner har", en "Billy No Mates". I dansk terminologi svarende til "Palle alene i verdenen". Kategorien "egen tid" har givet os mulighed for at udforske de ambivalente aspekter af egen tid for børn. På den ene side vigtigheden af, at man som barn oplever at have rådighed, indflydelse og kontrol over tid. På den anden side det følelsesmæssige indhold af tid, hvor man som barn er alene og føler sig ensom.

4. At uenigheder og konflikter var en forventet og accepteret del af familiens daglige rutiner (som f.eks. at spise sammen og at se TV) fremgik af, at børn ikke af den grund fravalgte at deltage i dem. For eksempel, havde mange af de børn, der deltog i det engelske studie eget TV på deres værelse. De valgte alligevel at se TV i stuen sammen med resten af familien. Der var imidlertid enkelte børn, der deltog i studierne i DK og UK, for hvem hverdagen var præget af tilbagevendende og heftige skænderier mellem forældre og mindre søskende f.eks. ved måltider. Disse former for konflikter kunne opleves så belastende af den 10-11-årige, at

han/hun var optaget af at lægge forskellige planer for, hvordan de kunne undgå disse daglige situationer. At lykkes med en sådan strategi i hjemmet var imidlertid vanskeligt, idet børn i den alder som oftest var underlagt forældres krav om, at de skulle deltage i familiens måltider.

5. Engelske børn benyttede det tilsvarende udtryk "someone being there for you".

Litteratur

- Alderson P. 1995: *Listening to Children: Children, Ethics and Social Research*. Barkingside: Barnados.
- Bøgh C. 1990: *Forældres syn på kvalitet i børns liv*. København: BUPL.
- Christensen P. 2000: *Childhood and the Cultural Constitution of Vulnerable Bodies*, i Prout, A. (red): *The Body, Childhood and Society*. Basingstoke: Macmillan Press/New York: St Martin's Press.
- Christensen P. og James A., 2000a (red.): *Research with Children: Perspectives and Practices*. London: Falmer Press.
- Christensen P. og James A. 2000b: *Childhood diversity and commonality: Some methodological insights*, i P. Christensen og A. James (red.): *Research with Children: Perspectives and Practices*. London: Falmer Press.
- Christensen P., James A. og Jenks C. 2000: *Home and Movement: Children constructing "family Time"* i S. Holloway og G. Valentine (red): *Children's Geographies: playing, living and learning*. London: Routledge.
- Christensen P. og James A. 2001: *What are schools for: the temporal experience of learning*, i L. Alanen og B. Mayall (red): *Conceptualising child-adult relations*. London: Routledge Falmer Press.
- Christoffersen M. N. 1993: *Familiens ændring: – en statistisk belysning af familierelationerne*. København: Socialforskningsinstituttet.

- Galinsky E. 1999: *Ask the Children: What America's children really think about working parents*. New York: William Morrow and Company.
- Gershuny J. 2000: *Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Hochschild A. 1997: *The Time Bind: When Work becomes Home and Home becomes Work*. New York: Henry Holt and Company.
- Home Office 1998: *Supporting Families: a Consultation Document*. London: HMSO.
- Nielsen A. 2000: *Barns Fritid*, i Köhler L.: *Det är bra men kan bli ännu bättre*. Göteborg: Nordiska Hälsovårdshögskolan.
- Nielsen A., Pedersen C. R. og Madsen M. 2001: *Børn og børnefamiliers sundhed og velfærd i Danmark – og udviklingen siden 1984*. København: Statens Institut for Folkesundhed.
- Qvortrup J. 1995: *Childhood and modern Society: a paradoxical relationship*, i J. Brannen and M. O'Brien (red): *Childhood and Parenthood*. London: Institute of Education.
- Sibley D. 1995: *Families and Domestic Routines: constructing the boundaries of childhood*, i S. Pile og N. Thrift (red): *Mapping the Subject*. London: Routledge.